

Anyanyelvünk és az európai modell. Bp. 1980. Magvető K. 656 l.

Mezey László *Deákság és Európa* című könyve után most ismét olyan mű jelent meg, amire a nyelv- és irodalomtudomány kutatóinak egyaránt fel kell figyelniük. Jeles középkorkutatónk könyvének alcímével arra utalt, hogy irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlatát szándékozik ismertetni. Balázs János ezzel szemben elsősorban nyelvészeti szempontokat követ. Látóhatára Levédiától, a magyar őshazától egészen az oslói nyelvészkongresszusig terjed. Tág terep ez s követése nagy szellemi erőfeszítést követel a még valamennyire tájékozott olvasótól is.

A témáit meglehetősen összetett szempontok szerint vizsgáló terjedelmes kötetből Balázs alapképlete valahogy így hámozható ki: hogyan illeszkedik a finnugor eredetű magyar az antik és modern indoeurópai nyelvek szerkezetéhez, XVIII–XIX. századi nyelvtudásaink hogyan, milyen lépésekkel jutottak el a magyar nyelv sajátos jellegzetességeinek felismeréséhez s az ebből fakadó nyelvművelő teendők megfogalmazásáig. Balázs szerint Apácai Csere János, Bod Péter és a hozzájuk hasonló legjelesebb tudósok sejtették, hogy „minden gátló hatása ellenére is, mégiscsak a latin testesítette meg nálunk is azt az európai nyelvi módot, melyet nyelvünk fejlesztésében, korszerűsítésében, gyökeres megújításában nemzetünknek Európa szívében követnie kellett. A XVIII. század végére azonban az is egyre világosabbá vált, hogy nyelvünk és egész művelődésünk korszerűsítésében az európai nyelvi modell modernebb változatait, a fejlett nagy nyugati nyelveket is tekintetbe kell vennünk.” (22.) Ennek szemléltetésére Kalmár György, Kempelen Farkas, Versegly Ferenc, Szemere Pál, Kis János, Pápay Sámuel, Teleki József és mások nyelvfilozófiai fejtegetéseit ismerteti. Ezek a tudósok szinte kivétel nélkül újabb fejezetet képviselnek a magyarországi nyelvfilozófia történetében, mivel vizsgálódásaikat immár nem annyira a korábban még példaképnek tartott latinnak szentelik, hanem inkább a modern európai nyelvek és a magyar művelésének közös lehetőségeit kutatják. Tevékenységük ebben az értelemben tehát inkább a magyar deákság végét jelenti.

Balázs úttörő ismertetéseken mutatja be a felsorolt szerzők nézeteit. Ezeket a lapokat forgatva óhatatlanul is az az érzése az olvasónak, hogy a felsorolt nyelvészelődők felfogásától befolysólva az antik és reneszánsz kori nyelvészeti

örökséget valamiféle – inkább sejtetett, mintsem kimondott – ballasztnak tekinti. Igaz ugyan, hogy a Sylvester Jánosról írt, remekbe sikerült monográfia szerzője olykor utal a megelőző századok nyelvelméleti eredményeire is, mégis hálásabbak lehetnénk, ha nagyobb betekintést nyújtott volna a XVIII. századi nyelvbölcselet egy-két évszázaddal korábbi előzményeibe. Ha valaki, hát az egykori Sylvester-monográfus igazán interpretálni tudta volna Pápay Sámuelnek a magyar nyelv bőségére vonatkozó megállapítását. Pápay szerint anyanyelvünk nem szenved hiányt, mivel „gazdagon meg van rakva annak tárháza mindennemű kifejezésekkel”. A baj csak az, hogy ez a bőség „nemcsak az idegenek előtt, de Nemzetünknek nagy része előtt is eszméletlen”. (112.) Nem lehet nem felfigyelni azokra a sorokra, melyeket a XVI. század folyamán, a magyar nyelv felfedezésének idején Sylvester vetett papírra: „Mert velünk sem esett másként, mint azokkal, akik házuk falán belül elrejtve hatalmas kincset birtokolnak, de szerény körülmények között élve mégsem tudják élvezni, mert nem tudják, hol van elásva. Megvolt nekünk anyanyelvünk eddig elásott kincse, melyet most megtaláltunk...” Pápay gondolata azért cseng össze Sylvesterével, mert ő meg anyanyelvünk újrafelfedezésének korában él. Sajnos máig sem akadt kutatója annak, hogy a felfedezés és újrafelfedezés között eltelt időben hogyan is alakult a magyar deákság nyelvszemlélete, vagy hogy milyen analóg tényezők hatására jöhettek létre rokon vonások az említett két korszak nyelvművelő programjában. Az analogikus jelenségek hangsúlyozásával nem azt akarjuk állítani, hogy a XVIII. századi nyelv-tudósok közvetlenül két évszázaddal korábban élt elődeik eredményeit használták fel (bár egyes esetekben nem zárható ki ez a lehetőség sem), hanem csupán azt, hogy a megelőző századok elméleti eredményeinek legalább utalásszerű ismertetése híján hamis képzet alakulhat ki a nyelvelmélet-történettel behatóbban nem foglalkozó olvasóban. Ilyen téves képzethez már a könyv bevezető sorai alapul szolgálhatnak. Arról olvashatunk itt, hogy a finnugor eredetű (tehát az indoeurópai nyelvektől lényegében eltérő szerkezetű) nyelvet beszélő magyarság a hazai deákok útján ismerkedik meg „a latin közvetítette európai nyelvi modellel”. Balázssal attól kezdve nem érhetünk egyet, amikor azt mondja, hogy ez csak 1789-

ben, vagyis akkor kezdett tudatossá válni, „mikor egyre növekedett a magyar nemzeti ellenállás II. József németesítő törekvései” ellen. (8–9.) A magyar deákság jelei nem ezekben az években mérik először anyanyelvünket a latin által képviselt európai nyelvi modellhez. Régi magyar irodalmunkban egész sor elméletíró (Sylvester, Zsámboky stb.) tanúskodik erről. A jelzett dátumnál már legalább kétszáz évvel korábban felfigyeltek Európában a nyelvek sajátos tulajdonságára (Pietro Bembo, Johannes Turmair, Du Bellay, Sylvester stb.). Felfedezik a neolatin, a szláv, a germán nyelvek rokonságát, Konrad Gessner svájci tudós pedig arról is ír, hogy a magyar nyelv ezek egyikével sem rokon. Tudunk olyan híradásról is, mely arról tudósít, hogy egy német utazó magyar szolgája segítségével próbálta megértetni magát a „Juhriában” talált ugorokkal. Ez lenne tán a finnugor nyelvrokonság első megsejtése?

A nyelvek sajátos tulajdonságából fakadó következtetéseket mind a fordításelmélet, mind pedig a nyelvtanírás terén kamatoztatták is. Sylvester a *Grammatica hungarolatina*ban például a számszélős főnevek ragozása kapcsán mutat rá a latin és a magyar nyelv eltérévő voltára. A „magyar deákság” egy másik képviselője, Prágay András viszont az egyezésekről írja: „... akar az ékesen való szóllásnac és egyéb tudományoknac mestereséges bölcsességét fel forgassuc, mind ezekben minden egyéb nemzetec az Görög és Deák nyelveknek köszönnyc minden tehetségeket.”

A Kalmár György fejtegetéseiben felbukkanó Athanasius Kircher (1602–1680) neve (26.) is elég szemléletesen bizonyítja a tudományos kontinuitás meglétét, azt, hogy a Balázs által bemutatott nyelvek új szerű gondolatai sokszor réges-rég elavult, több száz éves nyelvészeti téveszmékkel keverednek. Ilyen például az a primitívebb, Kircher által is népszerűsített magyarázat (vö. C.-G. Dubois: *Mythe et langage au seizième siècle*. Bordeaux, 1970.), mely a bábeli nyelvzavarral indokolja a nyelvek különbözőségét. A *Fejedelmeknek serkentő órája* ajánlólevelében még ezt a nézetet fejti ki Prágay András is. A nyelvek különbözőségét más, „tudományosabb” okokkal magyarázó elmélet szerint – ahogyan Verseghy írja – „a világ nyelveinek sokfélesége végső soron az éghajlati különbségekre vezethető vissza”. (53.) A klimateória, melynek különféle változatai lépten-nyomon feltűnnek a bemutatott nyelvelméleti írásokban (55., 95., 98., 103., 126.) szintén nem a XVIII. század találmánya. Ez a Hippokratésszel kezdődő téveszme Dantén át

szinte századunkig kísért, befolyásolta már a régi magyar deákokat is. Sylvester például *hónap* szavunk eredetét azzal magyarázza, hogy szkíta elődeink északi, azaz *havas* tájakon éltek. Ezzel szemben az esős vidéken élő rómaiak az esőkről nevezték el hónapjaikat. (Sylvester az *imber*, 'eső' jelentésű szót véli felfedezni a *September*, *November*, *December* szavakban.) Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy a magyar deákság képviselőinek azok a mentegetődzései, melyekkel a tudomány- és művészetseretet helyett a magyarok (= északi származású skíták) harci erényeit hangsúlyozzák, szintén erről az elméletről ágaznak le.

Nem teljesen világos, hogy miért a XVIII. századot tárgyaló fejezet után következik *A bizánci diákonosztól a magyar deákiig* című, időrendileg nem ide illő rész. Az itt olvasható fejtegetésekben egyébként számos izgalmas nyelvészeti újdonságot találunk.

Az európai nyelvi modell szintjei című fejezetben Balázs a Halotti Beszéd latin mintáját vizsgálva rámutat, hogy azt a korabeli Európában divatos rimes próza szabályai szerint szerkesztették. Merészen új az, hogy rímelő szövegeket keres a Halotti Beszédben is. Szabolcsi Bencével szemben arra az eredményre jut, hogy „a magyar klerikusok, latin mintáik nyomán, már a XIII. században, vagyis az Ómagyar Mária-siralom remek rímei előtt legalább 100 évvel, gyakran és kedvteléssel rímeltették a kölönök és szakaszok végén álló szavakat. Ezen a téren a Halotti Beszéd a XII. század folyamán nyilván nem az első s aligha az egyetlen próbálkozás volt.” (484.) Balázs kitűnő elemzése ellenére a magunk részéről mégiscsak Szabolcsi álláspontját tartjuk meggyőzőbbnek, mely szerint bár rím is felbukkan e nyelvemlékben, szerzőjének mégsem állhatott szándékában „igazi rimes kompozíció”. Balázs magyarázatával szembeni tartózkodásunk legfőbb oka az, hogy egyetlen olyan európai, népnyelven írt halotti búcsúztatót sem ismerünk, amit a rimes latin próza mintájára szedtek volna rímbe.

A kötet itt sajnos fel nem sorolható számos erénye mellett akad még néhány zavaró apróság, ami a szerkesztő(k?) gondatlanságára utal. Érthetetlen, miért kellett Szenci Molnár Albert, Apácai Csere János és Pesti Gábor nevét a szakirodalomban bevett helyes forma helyett következetesen *cz*-vel illetve *thy*-nal írni? Észre kellett volna venni azt is, hogy az Aeneis-fordítás egyik sora megrokant a hibás idézés miatt. (140.)

Téglásy Imre